

SOKCSEVITS DÉNES

Magyarságkép a XIX. század második felének horvát irodalmában

Magyarok és horvátok több mint nyolcszáz éven át éltek együtt, túlnyomórészt békességben egy olyan államközösségben, amely egészen az újkori nemzetállami törekvések megjelenéséig jól szolgálta mindkét nép érdekeit. A horvát nemesség fontos szerepet kapott a közös állam irányításában, horvátok és magyarok együtt küzdöttek a külső ellenségek ellen, majd közösen védelmezték a nemesi rendi alkotmányosságot a Habsburgokkal szemben. Mindez a korábbi korszakokban meghatározta a két nép egymásról alkotott képét is, amely éppen az említett tényezőknek köszönhetően alapvetően pozitív volt. Tudjuk, hogy a szomszéd népek egymásról formált képét számos tényező határozza meg: a vezető eszméáramlatok változásai, politikai események, társadalmi folyamatok, de a kordivat is. Két, egymással egy államalakulatban élő nép esetében a nemzetképek alakulása összetett folyamat eredménye. Túl az említetteken még az egyik nép önképe is hathat a másik népre a szomszédról alkotott imázsára. Az együttélésből fakadóan sokkal több információval rendelkeznek egymásról, mint a távolabb élő népekről (vagy azok róluk). Az egymásról alkotott kép emiatt kevésbé csak sztereotípiák halmaza (bár nem hiányozhatnak ezek sem). A vázolt történelmi tényezők miatt a horvát nemesség körében megformált hagyományos, többnyire pozitív magyarságkép azonban a XIX. század horvátjainak tudatában megváltozott, nagyrészt (de nem teljesen és nem mindig, minden időben) ellenkező előjelűvé vált. A horvát népelemek, a reneszánsz és barokk eposzok és más költemények vagy történetírói munkák többnyire pozitív magyarságképe negatívvá vált: az addigi hős harcostárs, közös jogokat és alkotmányosságot bátran védelmező magyar alakja az eltérő érdekeket hozó nemzeti törekvésekből kialakuló politikai ellentétek következtében háttérbe szorult, bár a többnyire nemes származású magyarpártiak körében (legalábbis a retorika szintjén) egészen a Monarchia felbomlásáig fennmaradtak a fent említett meghatározó sztereotípiák. Mi több, a huszadik századi magyar-horvát politikai közeledések-kor újra és újra felbukkann(t)ak a XIX. század előtti korszakok magyarságképének elemei a horvát politikusok beszédeiben, illetve a sajtóban.

Részben a hivatalos nyelv kérdése ügyében az 1790-es budai országgyűlésen kitört első komolyabb magyar-horvát konfliktustól, részben még inkább a horvát nemzeti mozgalom, az illirizmus kifejlődésétől számítva a horvátok magyarságképében a negatív elemek előretörése figyelhető meg. Az 1848 előtti másfél évtizedben a horvát nemzeti mozgalom, az illirizmus szereplőinek magyarságképe több szempontból is összetett volt. Egyrészt, igaz, csak a „rég” magyarokra vonatkozóan (vagyis az 1790 előtti korról kapcsolatban) az illírek is a horvát nemesi hagyomány pozitív magyarságképét alkalmazták. Másrészt, nem kis részben a szlovákoknál jelentkező hasonló tendenciákkal összefüggésben (a pánszláv és az ausztrioszláv eszmékör bővületében), valamint több más, fentebb vázolt politikai ellentét nyomán kialakult a magyarságról egy ellenségkép. Ugyanakkor, és ez a témával foglalkozó magyar szakirodalomban kevésbé

fordul elő, az illírek publicisztikájában, így Gaj nem magyarbarátságáról nevezetes lapjában a *Narodne novine*-ben a magyarság törekvéseit olykor utánzandó példaképként említették. A valamivel később induló horvát reformmozgalom publicistái léptenyomon felhívják olvasóik figyelmét: követni kell a magyarok példáját a nemzet kulturális-gazdasági felemelése és a nemzeti nyelv ápolása érdekében. Az 1848-as nyílt szembenállás, majd a neoabszolutizmus korának közelítő hatása után, 1868-at (a magyar–horvát kiegyezést) követően újra az ellentétek domináltak. Ekkor ismét változott a horvátok egy részének magyarságképe, részben a Horvát Nemzeti Párttal szimpatizálók körében is, de főleg a Jogpárt hívei között, a teljes függetlenségért síkra szálló Eugen Kvaternik és Ante Starčević írásai és beszédei nyomán (a kor szokása szerint a nevezetes politikusok képviselőházi beszédeit a napilapok másnap sokszor teljes terjedelmükben közölték). Ez utóbbiak, valamint a korszak horvát történettudósai (Franjo Rački, vagy Tade Smičiklas s nyomukban szinte minden történész) már nemcsak az újkorban vélték negatív szerepben látni a magyarokat, hanem a középkor évszázadaiban is, amikor pedig modern értelemben vett magyar–horvát nemzeti ellentétek nem léteztek.

A politikus publicisták és a történészek ilyenfajta magyarságképe erőteljesen hatott a szépirodalomra, különös tekintettel a történelmi regényeknek és drámáknak a kor irodalmában elfoglalt jelentős szerepére. Ez nem sajátos horvát jelenség, gondoljunk csak arra, hogy Henryk Sienkiewicz történelmi témájú regényeiben miképpen ábrázolta a németeket. A romantikus történelmi regény egyik fő feladata a nemzeti tudat élesztgetése a nagyközönség körében, ennek eszköze főleg a nemzeti nagyság hangsúlyozása, a saját nemzet szeretete, és számottevő szerepet kap benne a romantika egyik vezérelvének mondható szabadságszeretet, amelynek mintegy velejárója a szabadságért folytatott küzdelem. Így megjelenik benne az idegen elnyomó is, aki (a nemzeti „visszavonás” mellett) a bajok fő okozója, és felelős a szabadság hiányáért. Mindezek a jegyek a többi közép-európai irodalomra, így a magyarra is jellemzőek.

Mielőtt azonban a példák ismertetésére térnék, megemlítek egy esetet, amikor a politikai élet hatása közvetlenül tükröződik a horvát irodalomban. A neoabszolutizmus korszakáról van szó (illetve az 1860-as évek legelejéről), amikor a horvát irodalomban a Bach-rendszer, a sorsközösség következtében feléledt a magyarok iránti rokonszenv, s olyan irodalmi művek keletkeztek, amelyekben ez a változás a magyarok ábrázolásában tetten érhető. Ezekben az években Horvátországban a bálokon tüntetően magyar csárdást táncoltak (még Jelačić jelenlétében, sőt hallgatólagos jóváhagyásával, ahogyan erről Josip Neustädter tábornok emlékiratai tanúskodnak), a magyar viselet és a magyar szokások divatba jöttek. Erről a jelenségről, persze politikai álláspontjának megfelelően kritikusan, Ante Starčević így emlékezett meg: „Rögtön Solferino után szinte mindenki a magyar testvérekért sóhajtozott. Magyar viselet, magyar üdvözlések, magyar táncok, a magyar juhászok furkósbottjai, a magyar kanászok faragatlansága és vadsága, mind-mind otthonra leltek Zágrábban.” Mindez az egykori harcos illír Mirko Bogović drámáiban egyértelműen kimutatható. Bogović 1851-ben írt történelmi drámája, a *Frankopan* főhőseül azt a Frangepán Kristóf horvát bánt választotta, aki 1526-ban Szapolyai János pártjára állt, vagyis a magyarok mellé a Habsburgokkal szemben. Már a témaválasztás is Bécs ellenes magyarbarát tüntetésnek számított. A drámában egyértelműen érződik a még a II. József-féle abszolutizmus idejéből származó horvát álláspont, miszerint csak a magyarokkal együtt van esély az alkotmányos különállás megvédésére, s a magyarok mint az alkotmányosság letéteményesei szerepelnek az

alkotmány- és jogtipró Habsburgokkal szemben (ez az álláspont az 1861-es horvát országgyűlésen nyíltan megjelenik). Nem ennyire direkt módon, de Bogović másik Bach-korszakban írt drámájában, a *Stjepan kralj bosanski* (István bosnyák király, 1858) című darabban is van burkolt magyarbarát politikai üzenet, legalábbis Josip Horvat szerint (J. Horvat: *Kultura Hrvata kroz 1000 godina, I-II*, Zagreb, 1939–42). Amikor a drámában István király békejobbot nyújt egykori ellenségeinek, ezt úgy is tekinthetjük, mint az író javaslatát az olvasóknak, béküljenek meg a magyarokkal, így együtt visszaszerezhetik elvett jogaikat Béctől.

Ez az idillikus magyar–horvát barátkozás nem tartott sokáig, mivel a magyar–horvát kiegyezést nem a legbefolyásosabb horvát politikai erő, a Strossmayer püspök vezette Horvát Nemzeti Párt kötötte meg, hanem az egykori Horvát–Magyar Párt (az illírek ellenfele) utóda, az Unió Párt. Ez utóbbinak tagjai jórészt a horvát nemességnek a magyar–horvát közjogi kapcsolat (az államközösség) fenntartását horvát nemzeti érdekek tekintő részéből kerültek ki. A horvát–magyar kiegyezés, bár nagyfokú autonómiát biztosított a horvátok számára, nem elégíthette ki a nemzetállami törekvéseket tartalmazó maximális horvát igényeket, de a Horvát Nemzeti Párt föderatív színezetű elvárásait sem. A későbbi magyar kormányok sokszor sértették meg a kiegyezésnek mind a betűjét, mind a szellemét. Ez a horvát közvéleményben magyarellenes megnyilvánulásokhoz vezetett, és végül a horvát politikusok körében megérlelte a nyolcévszázados államközösség felmondásának gondolatát. Különösen rossz hatással volt a magyar–horvát viszonyra, hogy Horvátország gazdasági ügyekben Budapest akaratától függött. A magyar kormány természetesen előbb a magyar igényeket igyekezett kielégíteni pl. a beruházások terén, s a horvát gazdaság fellendülése egészen a múlt század kilencvenes éveig váratott magára.

A politikai ellentétek közvetlenül befolyásolták a horvát közvéleményben, sajtóban, de szépirodalomban és történetírásban alakuló magyarságképet is. Ez a kép általában véve még negatívabbá vált, mint az illírismus korában, a magyarbarát horvát nemzeti rétegek körét leszámítva. Ez utóbbiak magyarságképében ugyan megjelenik egy enyhén kritikus él (amire 1848 előtt nincs példa), de az összkép pozitív marad egészen 1918-ig. Emiatt a horvátok magyarságképe különbözik pl. a szlovákokétól. A szlovák származású nemesség ugyanis (ellentétben a horváttal) elmagyarosodott, és jószerivel nemigen lehetett hatással a szlovákok magyarságképére. Az ellenfeleik által magyarónnak (magyarománnak, magyarimádónak) gúnyolt réteg pozitív magyarságképével árnyalja a horvát helyzetet, ezért némiképpen eltérés tapasztalható a térség más népeinek e korban túlnyomóan negatív magyarságképéhez képest. A jelentős részben plebejus származású horvát értelmiség körében a neoabszolutizmus, illetve 1859–60 lelkesen magyarbarát időszakát leszámítva nem a pozitív magyarságkép a jellemző. Sőt! Míg az illírismus idején csak a magyarok „újabb” (1790 utáni) politikáját ítélték el, de a korábbi évszázadok magyar–horvát viszonyát jónak tartották, a dualizmus korában (mint arra utaltunk) a horvát történészek a középkor évszázadaiban is magyar–horvát ellentéteket fedeztek fel, amikor az uralkodók és főurak összeütközései a legkritikább esetben öltöttek nemzeti jelleget. Ily módon kerülhetett sor arra, hogy olyan magyar történelmi figurák, akik a horvát népelekben, valamint a reneszánsz és barokk korszak műköltészetében pozitív hősökként szerepeltek, a XIX. század második felének horvát irodalmában ellenszenves alakokként tűntek fel. Sőt, nemcsak a magyarok, hanem azok a horvátok is, akik a múltban „magyarbarát” módon viselkedtek (megint csak hasonló jelenség előfordul a kor szlovák irodalmában is).

Ez a múltba visszavetített negatív magyarságkép tükröződik a legnépszerűbb horvát történelmi regények írójának, August Šenoának műveiben. Három ismert történelmi regényében is, *Parasztlázadás* (Seljačka buna, 1877), *Diogeneš* (1878), valamint *Atok* (Kletva, 1880), a magyarok, illetve az oldalukon álló horvátok igen rossz fényben tűnnek fel. Az *Atok* és a *Parasztlázadás* című regényeihez Šenoa a történelmi adatokat és a múltbeli esemény megítélését is Rački tanulmányaiból merítette, míg a *Diogeneš*-hez a XVIII. századi horvát történetíró, Baltazar Krčelić történeti munkáit használta fel. Ez utóbbi regényt áthatja az idegenellenesség, de nem csupán a magyarok, hanem a németek is negatív fényben tűnnek fel. Šenoa *Atok* című regényében szintén ellen-szenves szerepet kapnak az idegenek, akik egyaránt ártanak Horvátország és a pozitív főhősök érdekeinek is. Ebben a regényben a legnegatívabb szerepet a horvát „árulók” kapják, így Garai Miklós nádor, akit Šenoa Rački nyomán horvátnak tartott (azóta a történettudomány bebizonyította, hogy magyar nemzetségből származott, így nem lehetett a horvátok „árulója”). A sors ironiája, hogy Šenoa regényének pozitív „horvát” főhősei, a Horváti-család tagjai, szintén magyar nemesi nemzetségből származó szlavóniai birtokosok voltak. Voltaképpen Šenoa Rački munkáját követve ábrázolta horvát függetlenségi harcát a Horvátiak és más főurak Zsigmond ellenes küzdelmét, noha ennek, mint szokványos középkori főúri összeesküvésnek, az uralkodó személyének cseréje volt a fő célja, s egyaránt vettek részt benne magyar és horvát származású nemesek. Ráadásul a XIX. század magyar irodalmában Luxemburgi Zsigmond szintén gyűlölt idegen zsarnokként szerepel, gondoljunk csak Garay János *Kont* és Petőfi Sándor *Kont és társai* című költeményeire, ahol a Zsigmond ellenes felkelők éppenséggel a magyar szabadság bajnokai. Šenoa *Parasztfelkelés* című népszerű történelmi regényében árnyaltabb képet ad, itt a polgári származású szerző kritikával illeti a hazai nemességet, és a fő hangsúly a parasztok és urak ellentétén van. Šenoa e műben az egész horvát irodalom talán legnegatívabb, leggonoszabb és legellen-szenvesebb magyar alakját formálta meg Zrínyi Miklós egykori szigetvári harcostársa, a „jobbágy-nyűző” Tahí Ferenc földesúr személyében. Ha Miroslav Krleža Eugen Kumičićnak *A Zrínyi-Frangepán-féle összeesküvés* című regénye alapján tanulta meg gyűlölni Bécset, akkor aligha túlzás azt állítani, hogy Šenoa *Parasztfelkelése* hasonlóképpen hathatott a korabeli horvát olvasóközönségre. Egyébként a magyarokat nemigen emlegetik a regényben. Elég, hogy Tahí magyar, ezáltal a magyar „elnyomás és kizsákmányolás” szimbólumává vált (s ez indirekt utalás a kor magyar-horvát gazdasági ellentéteire: a jobbágyait kiszípolozó Tahí és a dualista kor budapesti kormánya közt jelképes, az olvasó számára játszva dekódolható párhuzamot vont a szerző). Még egy részletre hívnám fel a figyelmet: a regényben Tahí magyar katonái gyülelész, gyáva bandaként szerepelnek. Milyen távol esik ez a XVI-XVII. századi horvát epika hős magyar vitézeinek képétől!

August Šenoa történelmi regényei nagy hatással voltak a későbbi évtizedek horvát szépirodalmára, de még a XX. század első felében megjelenő történelmi témájú ponyvaregények szerzőire is. Ez utóbbiak szélsőségesen negatív magyarságképe (Šenoa viszonylagos visszafogottságával szemben) néha egyenesen a vulgaritás határát súrolja. Ezek már nem férnek bele tárgyalt korszakunkba.

A gonosz idegenek (magyarok) képe jelentkezik Franjo Marković drámáiban is. *Karlo Drački* (Durazzói Károly) című darabja ugyanazt a kort dolgozza fel, mint Šenoa *Atok* című regénye. A mű politikai üzenete egyértelmű, keletkezésének ideje (1872) a horvát-magyar kiegyezés revíziójáért folytatott éles politikai küzdelmek kora. A ki-

egyezőssel elégedetlen horvát közvéleményben fellángolt a magyarellenesség. Ezért Markovićnál Magyarország (a drámában a XIV. század végi Magyar Királyság, de természetesen saját korát értette rajta a szerző és az olvasó is) a „Törvénytelenység, vadság, rémség, tolvajlás, pogányság...” százfejű szörnyetege, a magyarok a hitszegés és árulás jelképei, hősiességük kimerül a prédaszerzésben stb. A dráma konkrét politikai üzenetét Marković Lackovics (Lackfi) István szájába adja: „A mi célunk ellenállni a magyaroknak. Barátkozni velük nem tudunk soha!” Marković *Benko Bot* című drámája kapcsán joggal feltételezhetjük, hogy a Horvátországot fosztogató tatárok alakjában szintén a magyarokra történik burkolt formájú utalás. Annál is inkább, mert már az illír korszak gúnydalaiban (sőt, még korábban, már Tituš Brezovačkinál a XVIII. század végén, igaz, akkor még csakis nála) megjelenik a magyarok és a vad ázsiai hordák azonosítása. Ez bukkan fel Marković *Zvonimir* című drámájában is. Ezen a példán is láthatjuk, mekkora változások álltak be a horvát irodalom magyarságképében, hiszen a XVII. században Petar Kanavelović eposzában Kálmán királyt még pozitív fényben tüntette fel. (Erről Hadrovics László írt szép tanulmányt. *A magyar sors a régi horvát költészetben* címmel. Apollo, 1938/4.)

Történelmi regényeiben Eugen Kumičić szintén Šenoa örökségére támaszkodott. A Horvát Jogpárt (Starčević) tanítása szellemében egyaránt gyűlölte Bécset és Pestet. Az osztrákok ellen 1893-ban megírta mintegy jogpárti programregényként *A Zrínyi-Frangepán-féle összeesküvés* című művét, míg a magyarbarát irányvonallal *Kraljica Lepa* (Ilona királyné, 1903) című regényében számolt be. Kumičić regényeiben erőteljesebben fejezte ki idegenek elleni ellenszenvét, mint Šenoa. Horvátország minden bajának forrásaként az idegeneket jelölte meg. A neves irodalomtörténész Antun Barac ezt úgy magyarázta, hogy Šenoa a nemzeti párti Ivan Mažuranić bánsága idején, nyugodtabb politikai körülmények között alkotott, s ebből fakadt viszonylagos visszafogottsága, míg Kumičić a horvát közvélemény többsége által nemzeti katasztrófaként megélt korban, Khuen-Héderváry Károly bán tevékenysége idején írta műveit (ma már egy kicsit másképpen kell megítélni ezt a történelmi korszakot. Mert igaz ugyan, hogy Khuen-Héderváry szétzúzta a horvát ellenzékét a dualista rendszer stabilizálása érdekében, s módszereivel sokat ártott a magyar-horvát viszonyoknak, de húszéves báni kormányzása alatt a Monarchiában végbement általános fellendülés hatására Horvátország végre megindult a gazdasági-társadalmi-kulturális modernizáció útján, emiatt a „leggyűlöltebb horvát bán” – s egyben a „leggyűlöltebb magyar” – ténykedését nem tarthatjuk annyira károsnak, ahogyan azt a korabeli horvát ellenzék és a horvát közvélemény nagy része látta). Kumičić radikalizmusa politikai meggyőződéséből, emberi, írói habitusából fakadt. Kumičić *Kraljica Lepa* című regényében a magyar katona alakja még negatívabb, mint Šenoánál. A középkori (nemcsak magyar, de horvát) legendák vitéz lovagkirálya, Szent László Kumičićnál gyáva, tehetetlen hadvezér, akinek szedett-vedett seregét a horvátok játszva megkergetik. Utóda, az egyébként magyar forrás alapján gnómnak ábrázolt Kálmán király pedig a regényben csak horvát árulók segítségével tudja legyőzni Horvátország nemzeti királyának, Petar Svačićnak hős hadait. A koraközépkori horvát állam egyik legjelesebb uralkodója, Zvonimir Kumičić regényében a magyarok (és magyar asszonya) gyáva szolgája, aki Horvátországot idegenek kezére akarja játszani. Zvonimir azért jár ilyen rosszul Kumičić könyvében, mert rokoni kapcsolatba mert kerülni a gyűlölt magyarokkal, s ezáltal kockára tette az író és a Horvát Jogpárt szemében a legszentebb értéket, a horvát függetlenséget. Az író szerint, aki a jogpárti tanítással összhangban vallotta, hogy a magyarokkal a történelem

során a kapcsolat mindig csak kárt okozott, ez megbocsáthatatlan bűn. De ez egy-értelmű politikai üzenet is a kortárs magyarbarátok számára.

A magyarok, illetve a magyar nők nem csupán Kumičić történelmi regényében játszanak negatív szerepet, hanem társadalmi témájú, realista ízü művében is (*Olga i Lina*, 1881). E regény kapcsán meg szokták jegyezni, hogy Kumičićra párizsi tartózkodása idején hatott Zola és a naturalizmus, ez azonban csak részben igaz. Kumičić e művében a társadalom legmélyebb bugyraiba viszi el az olvasót, ennek leírásában van némi naturalizmus, de a regény cselekménye inkább a romantika sötét, vad oldalát idézi a szövevényes tragédiákkal, gyilkossággal, öngyilkossággal, vérfertőzéssel. Már a magyar királyné Zvonimir felesége, Szent László húga is igazi végzet asszonya, gonosz uralomvágyó, gátlástalan nő, aki aljas céljai elérése érdekében nem riad vissza ellenfele megöletésétől sem. Az *Olga és Lina* negatív hőse szintén egy magyar származású nő, Lina, aki előbb behálózza és elcsábítja horvát vetélytársnőjének férjét, majd a szerencsétlen Olgát még el is teszi láb alól. Linán kívül több magyar nő is szerepel a regényben. Kumičić megteremtette a könnyű erkölcsű nő toposzát a horvát regényirodalomban. Ilyen nála a pesti polgárlány, Májer Elvira, aki szép, kedves, de romlott, a testi gyönyör kedvéért minden erkölcsi törvényt kész áthágni. Az erősen provinciális, kisvárosias századvégi Zágrábban a nagyvárosi, polgárosultabb, s emiatt a hagyományos keresztény erkölcsi szokásokhoz kevésbé ragaszkodó budapesti hölgyek viselkedése megbotránkozást keltett. Még egy társadalmi jelenség, felbukkan ugyanebben a Kumičić regényben, amely valóban létezett a századforduló Magyarországon, ha nem is olyan mértékben, ahogyan az Kumičićnál, sőt Antun Gustav Matošnál is felbukkan (Matoš: *Mađarska kultura*. In: *Srpska zastava*, Beograd, 1904.). Ez pedig a magyar prostituáltak „exportja”. A Kumičić-regény férfi főhőse Itáliában betér egy bordélyházba, s ott minden leányzó magyarul beszél! Ehhez annyit jegyeznék meg, hogy Horvátországban jóval lassabban folyt az urbanizáció, valamint a hagyományos paraszti közösségek felbomlásának folyamata, kisebb volt a nagybirtok, kevesebb az uradalmi és városi cselédség száma, s ebből eredően enyhébb volt a proletarizálódás, lumpenisedés folyamata. Nemigen rendült meg a hagyományos valláserkölcс egyeduralma, s igazi nagyváros híján piaca se nagyon volt a fent említett tevékenységnek. Amikor a századfordulón jelentkezett Zágrábban is a „piaci szükséglet”, magyar, német, cseh, stb. importból elégítették ki az igényeket. Mindenesetre a könnyű erkölcsű magyar nő sztereotip alakja, valamint a magyar nő, mint femme fatale meghonosodott a horvát irodalomban, ez utóbbi felbukkan Gjalskinál, sőt még Krležánál is!

Más egy kicsit a helyzet Josip Eugen Tomić műveiben, amelyekből hiányzik a magyarellenesség (ez összefügg a szerző politikai pártállásával). Noha *Melita* című regényében számos magyar (sőt magyar nő!) szerepel, alakjuk vagy rokonszenves, vagy legalábbis semleges, mint arra Lőkös István figyelmeztetett (*A horvát irodalom története*, Budapest, 1996.).

A Krleža előtti horvát irodalom alkotói közül talán Ksaver Sandor Gjalski foglalkozott a legtöbbször a magyarokkal vagy a magyarbarát zagorjei nemességgel (köz tudottan Gjalski e témájú elbeszéléseire Turgenyev volt nagy hatással). Míg polgári születésű kortársai többsége szemében a magyarok és a magyarbarátok egyaránt gyűlöletesek, Gjalski, aki maga is e nemességből származik, bár politikai nézeteikkel nem ért egyet, amikor róluk ír, enyhébb vagy erősebb irónia keveredik egy alig leplezett rokonszenvvel. Különösen érződik ez, amikor az öreg Battorych Kornél kudarcba fulladt politikai karrierjét írja le (*Illustrissimus Battorych*, 1884.). Az idős nemes, aki min-

dig kész volt megvédeni Horvátország jogait a pozsonyi országgyűlésen, nem érti és nem fogadja el az illírizmus nézeteit. Ez a nemesség készen állt megvédeni a Horvát-Szlavón-Dalmát Királyságot közjogi értelemben, de nem volt hajlandó követni az illíreket a Magyar Királysággal hét évszázada létező kapcsolatok megszakításában. Ez a nemesség a magyarokat évszázados harcostársnak tekintette, akikkel az időnkénti összetűzéseket hajlamos volt családi veszekedésként felfogni, de nem jutott el a válás gondolatáig. Gjalski élcelődött a horvát nemesség egy részének magyarimádatán (a *Perrillustris ac generosus Cintek* című elbeszélésben, 1891). Jellegzetes példája ennek *Az éjszakában* (U noci, 1886) című regénye. A főhős, Krešimir Kačić meglátogatja az öreg magyarbarát nemest, Krnjetićet, akinek házában minden falat „jeles magyar személyek” képei díszítenek, minden a magyarkultusz jegyében zajlik, gyermekeinek magyar nevet adott, és a Szent István-i állameszme jegyében nevelte őket. Magyarul persze csak annyit tud, hogy „Jó reggelt, adjonisten!” Itt meg kell jegyezni, hogy Gjalski hasonlóképpen ironizált az ellenlábás illírek túlzásba vitt szláv névadási szokásain is. A regény végére egyébként Kačićnak sikerül meggyőznie az öreget Budapest Horvátországot sújtó káros gazdasági politikájáról, s mivel ráadásul gondjai támadtak a magyar adóhivatallal, ezért politikai nézetei megváltozása jeléül Kossuth arcképét Kvaternikére cserélte le. A regény, noha írója cselekményét az 1870-es évekbe helyezte, valójában a szerző korát, Khuen-Héderváry Károly bánságának viszonyait mutatja be. Amikor pedig az addig ellenzéki regényhős, Narančić köpönyeget vált, és jól fizető állami szolgálatba áll, Gjalski egy tipikus Khuen-kori társadalmi jelenséget ír le. A regényben van egy jellegzetes jelenet, amikor magyar katonák Zágráb főterén kihívóan, gőgösen viselkednek. A saját nemzetüket fanatikusan szerető és más nemzeteket, főleg nemzetiségeket megvető, gőgös, önhitt magyarok sztereotíp képe megjelenik Gjalski *Osvit* (Virradat, 1892) című, az illírizmus korát bemutató regényében. Ennek egyik jelenetében énekverseny alakul ki horvátok és magyarok között, de azt megelőzően egy magyar, bizonyos Lakosi gúnydalt énekel a szlovákokról. Amúgy a *Virradat*, akárcsak későbbi, hasonló témájú könyve, *Az anyanyelvért* (Za materinsku riječ) általában úgy ábrázolja Kossuth korának magyarjait, mint a horvát nemzeti törekvések akadályozóit, az illíreket pedig, mint a horvát szabadság gáncsnélküli lovagjait. Ráadásul a harmincas, negyvenes évek pozsonyi országgyűlési viszonyainak ábrázolása, legalábbis Bajza József szerint (Bajza: *Bábics Gyalszki* In: Budapesti Szemle, 1930. november), sematikus és hiányos. Gjalski magyarságképe regényeiben kevésbé árnyalt, mint elbeszéléseiben.

A magyar nő, mint a végzet asszonya sztereotíp figurája megjelenik Gjalskinak *Žitomirski gospodin* (A zitomiri földesúr, 1891) című elbeszélésében, ahol az „ördögien szép” Laksbauer Ilona elcsábítja az öreg Imbrica Dobojević urat, majd anyagi és erkölcsi romlását okozza. Gjalski e művében egy másik, magyarokhoz fűződő sztereotípiát is felbukkan, amely részben a magyar romantikus önképből származik, és a nyugati irodalmakban is állandóan előjön a magyarokkal kapcsolatban. Ez a temperamentumos, tüzes magyar képe, némi pusztai romantikával vegyítve. Az elbeszélésben ez egy fergeteges csárdás táncolásában jelenik meg. Gjalskinál olyan ez a tánc, „amilyet csak a távoli magyar puszták izzó lehellei szülhetett”. Itt meg kell jegyeznünk, hogy Kumičićnál az *Olga és Lina* című regényben a magyar borról nyilatkoznak hasonló hangnemen: „Ördögös ez a magyar bor, igazi magyar vér! Forr és buzog az ereken.”

Gjalski írt olyan, erősen ironikus hangvételű elbeszéléseket, amelyek műfajilag inkább a pamflethez közelítenek, s egyetlen céljuk egy jelenség vagy személy kifigurá-

zása, nevetségessé tétele. Magyar témában is születtek ilyen írásai. A *Znanstveni beureka Mazalji Mikše* (M.M. tudós fölfedezése, 1896) című pamfletjében egy megtörtént eset alapján (amikor is egy magyar nyelvész egy Pannonhalmán fellelt glagolita oklevelet ómagyar írásnak minősített) élcelődik azon, hogy a magyarok mindenhol mindenben elsők akarnak lenni. Ezt a bizonyos „felfedezést” a főhős, Mazalji Mikša, alias Mózaly Mihály egy zagorjei nemesnél viszi végbe, s ennek alapján mindjárt teóriát dolgoz ki a Horvát Zagorje lakosságának magyar eredetére, s a magyarok őslakos voltaára ezen a vidéken.

Gjalski *Griczinger Pál utazása a Magyar Tengerre* (Izlet Griczinger Pála na Magyar Tenger, 1902) című írásának, mely a tengerpart iránti magyar aspirációkat volt hivatott a horvát olvasók szemében nevetségessé tenni, már a címe is derűtséget keltett. Ezt a célt szolgálta a magyar elnevezés használata a horvát nyelvű szövegben. Ez a Fiume és a tengerpart körüli magyar–horvát vetélkedés politikai eseményeinek irodalmi lecsapódása. Az sem véletlen, hogy a magyar főhős korántsem magyar vezetéknévű. A magyarkodó idegen származású asszimilánsok iránti ellenszenv a szlovák irodalomban is megjelenik.

Ennél érdekesebb Gjalskinak egy másik, hosszabb lélegzetű írása, amely egy karriérista életpályáját mutatja be, aki magas tisztségeket töltött be, míg élt, látszólag megbecsülés övezte, de mindig idegen érdekeket szolgált, és valójában a hazafiak szemében csak megvetést érdemel. Az írásmű címe: *Životopis jedne Ekselencije* (Egy exellenciás úr életrajza, 1898). Kleinbergi és lopacsi Stjepan Dobrojević Löwenburg báró halálakor pompás temetést kap, felsorolják összes érdemeit, kitüntetéseit, de az író elítéli, mert nem nemzetét, hanem a magyarokat és az osztrákokat szolgált. Maga a történelem adta szituáció nem ismeretlen a közép-európai irodalmakban. Nem találtam rá ugyan adatot, hogy Gjalski olvasta volna Jókai Mór *A kőszívű ember fiai* című regényét (1869), de a magyar regényíró (a protestáns lelkész szájába adva) hasonló módon mond ítéletet a nemzeti ügy helyett Bécs érdekeit szolgáló Baradlay Kazimir hűlt teteme felett.

Gjalski egyébként emlékirataiban (1918-ban a horvátoknak csalódást okozó délszláv egyesülés után írta) meglepően meleg hangon emlékezik meg Wekerle Sándor és Tisza István emberi, politikusi nagyságáról. Arról a Tisza Istvánról, akit a magyarokról sokkal differenciáltabb képet alkotó Miroslav Krleža éppen Ady nyomán a gyűlölt magyar gróf sztereotip alakja megtestesülésének tartott!

Nem különbözik lényegesen a fentebb vázoltaktól a kor másik ismert horvát regényírójának, Vjenceslav Novaknak magyarságképe sem. *Az utolsó Stipančićok* (Posljednji Stipančići, 1899) című regényében például megjelenik egy Horvát vezetéknévű magyar katonatiszt, aki „nagy hazafi” és a „magyar állam óriási jövőjéről” álmodik. A regény egy senji (zenggi) patríciuscsalád hanyatlását ábrázolja, s ennek betetőződését jelenti, amikor a család vagyonát és tekintélyét eltékozló utolsó sarjadék a végén még karrierizmusból el is magyarosodik, s nevét Juraj helyett Györgynek írja.

A XIX. század második felének horvát irodalmából még számos hasonló példát lehetne felsorolni, befejezésül néhány gondolatot közölnék a kor horvát költészetének magyarságképéről. Ha a jelképes utalásokat nem is vesszük figyelembe, az olyan versek, amelyek a prózához hasonlóan nyíltan emlegetik a magyarokat, talán még erősebb érzelmi töltettel nevezik a Dráván túli szomszédot a horvátság elnyomóinak, a függetlenség elorzóinak. Különösen megfigyelhető ez a kor népszerű történelmi elbeszélő költeményeiben. August Šenoa *Elátkozott prěsház* (Prokleta kljiet) című köl-

teményében a jobbágynyúzó Tahi Ferenc alakja talán még ellenszenvesebb, mint említett regényében. Az utolsó horvát nemzeti királynak, Petar Svačićnak (aki a magyarok ellen harcolva esett el) szentelt költemények már témájuknál fogva is szembenállást jeleznek magyarokkal. Írt ilyet Šenoa is (*Smrt Petra Svačića*, Petar Svačić halála, 1877), de August Harambašić, a kor ünnepezt horvát bárdja is *Petar Svačić*, 1895). Még inkább ilyen szerepet töltöttek be a Josip Jelačić bánhoz írt dicsőítő versek, hiszen 1848 óta a horvát nemzeti tudatban a bán mitikus alakká növekedett, éppen mint a magyarokkal szembeni ellenállás jelképe. Írt ilyen Jelačić-verset az öreg Petar Preradović, Trnski és még sok kevésbé jelentékeny versfaragó is. A sírban nyugvó bántól segítséget váró és feltámadásáért könyörgő versek mintapéldányát Ognjeslav Utješinović Ostrožinski írta meg 1866-ban, némiképpen a horvát és szlovén népmondák Mátyás király motívuma alapján Ostrožinski nyomán általában a Jelačić-versekben a magyarok ellen kéri a bán segítségét, mert „azt akarja a magyar, hogy a horvát szolgáljon neki” (Juraj Kapić: *Pjesma e Jelačiću banu*). A bán alakja mitikus magasságokba emelkedik, a horvát szabadságküzdelem szimbólumává válik. Ezt használta fel Antun Gustav Matoš egy 1895-ben írt novellájában (Matoš inkább már a XX. század horvát irodalmához tartozik, ő a francia irodalmi példa meghonosítója Horvátországban, de a novellát témája és keletkezésének időpontja miatt megemlítem): *Kip domovine leta 188** (A haza képe 188*-ban). A Khuen-Héderváry Károly bánságát közvetlenül megelőző időszak nagy magyarelles megmozdulásainak egy 1883-ban lezajlott tragikus eseményét villantja fel a szerző. Egy idős kofaasszony a tüntetőket szétverő magyar husárok lovainak patája alatt leli halálát. Az esemény Zágráb főterén, a Jelačić szobornál játszódik, s a bronzszobor maga is jelképes szerepet kap a novellában. Mielőtt az öregasszony a lovak lába alá került volna: „mintha könyörgő tekintetet vetne a bátor Bánra: a napfény aranyában ragyog csákója és mentéje és haragos szablyája erős jobbájában mintha lángra lobbant volna...”

A századelő horvát irodalmának, a horvát modernizmusnak magyarságképe lényegében nem változott (nem változtak meg gyökeresen a körülmények sem 1918-ig). Legfeljebb az új stílusirányzat alkotói Matošt leszámítva kevesebbet foglalkoztak nemzeti problematikával, így a magyarsággal is. A horvát irodalom magyarságképének jelentős megváltozására (árnyaltabbá tételére) csak a nyolcévszázados magyar-horvát államközösség felbomlása után került sor a magyar olvasó által is jól ismert Miroslav Krleža műveiben, de Krleža is, különösen a K. u. K. Monarchia uralkodó rétegének ábrázolásában gyakran követte a XIX. századi horvát irodalomban meggyökeresedett sztereotípiákat.